

Egy harmadik utas modernizáció perspektívája

„De mi a népiesség...?”

népiséget, a népi mozgalmat sokszor és sokan kívánták és kívánják zárójelbe tenni, 1990-ben, alig kiszabadulva a kádári rendszer vesztegzárából, a *Századvég* című folyóirat már temetni való utópiaként határozta meg. Vagy ha éppen nem temették, akkor félremagyarázták, nem véletlen hát, hogy a rendszerváltozás óta a népiségkritika reneszánszát éli, újból elkötelezett, hivatásos bírálói vannak, akik életműszerűen foglalkoznak a mozgalom és annak képviselői lejárásával. Sok újat persze nem hoznak, kritikáik ugyanazokra a panelekre és hívószavakra épülnek, amelyeket az 1920-as évek végén a *Toll*, majd a később a *Szép Szó* köre, a második világháború után a *Haladás* fogalmazott meg,¹ s melyeket Révai és Lukács György acélozott tovább, mögé állítva nyomatékul a kommunista rendőrség erőszakszervezetét, és amely végső soron a Király István, Pándi Pál és Szabolcsi Miklós által megfogalmazott 1958-as *Állásfoglalás*ban emelkedett párthatározatban hivatalos szintű állami ideológiává.

Az mindenesetre megállapítható, hogy a népiség körül nagy a természetes és mesterségesen gerjesztett zűrzavar és bizonytalanság. Örömmel üdvözölhettük ezért azt a több egyetem és intézet² szervezésében 2004 novemberében tartott kétnapos konferenciát, melyet a XIX. századi nemzeti ébredéshez kötődő népiesség és a XX. század harmincas éveiben kibontakozott népiség (Gróh Gáspár) tárgykörének szenteltek a szervezők. Az ülés fontosabb – a teljesség igénye nélküli – mozzanatainak felidézésére ma az ad alkalmat, hogy az előadások szövege a Kölcsey Intézet kiadásában könyv formában napvilágot látott, így a népiség irodalma fontos dokumentumkötettel gyarapodott, mely által bepillantást nyerhetünk abba, hogy a kutatók milyen kérdésekkel, problémákkal és gondolatkísérletekkel foglalkoznak a XXI. század elején e témakörben, s ráirányíthatja figyelmünket arra is, hogy megváltozott körülményeink között a tisztázás és a belső problémák feltárásának ideje ismét elérkezett.

Az előadások sorából Kulin Ferencét³ emeljük ki, aki személyében is összekötő kapocs a konferencia korábban már említett kettős – a XIX. század irodalmi népiességét és a XX. század népiességét feldolgozó – vonulatában, hiszen tanárként és kutatóként egyfelől a XIX. század, különösen pedig a reformkor irodalmának hivatott és avatott ismerője; másfelől politikusként, közéleti személyiségként a népi eszmeiséghez sokszor oly közel álló és sok vonatkozásban azzal lényegében azonosuló gondolatokat és értékrendszert képviselt. Előadásában – mindezek ismeretében talán nem véletlenül – a XIX. század irodalmi népiességétől indulva érkezik meg a XX. század népi mozgalmához, amelyet három korszakra osztott, az Ady, Móricz és Szabó Dezső neve által fémjelzett elsőre, a *Válasz* köré csoportosuló másodikra és a *Magyar Demokrata Fórum* első esztendeihez kötődő harmadikra. Ezzel nagyjából egyetérthetünk, s csak ha nagyon akadémikusodni kívánnánk, akkor tennénk némi pontosítást. Míg az első szakaszt megkérdőjelezhetetlenül a Kulin által megjelölt három név fémjelzi, addig a másodikat a *Válasz*ról elnevezni talán némiképpen pontatlan, hiszen a *Válasz* körének előképe már ott volt, szétszórtan ugyan, az *Előőr*s és

a *Bartha Miklós Társaság* ifjúsági mozgalmaiban, a falukutató mozgalomban és a *Tanúban*, majd a *Választ* szinte folytatva a *Kelet Népeben* és a *Magyar Életben*. A koalíciós időkből már újra igaz lehet a *Válasz* körének megjelölése, így talán mégsem bántó, ez a szerző által használt szokatlan, második szakaszt jellemző csoportosulásképző.

Kulin előadásának összefoglaló megállapítása szerint mindhárom politikai kísérlet kudarcra végződött, amelyek okait egyfelől külső, a század meghatározó világfolyamataiban – amelyek nem tűrik a kisnemzeti autonómia gondolatát –, másfelől belső okokban határozott meg. Mondandójának célját ez utóbbiak feltárásában jelölte meg, amelyek a népi írók szándékainak és módszereinek, diagnózisainak és javallatainak, céljainak és eszközeinek ellentétében érhetőek tetten. Helyesen rögzítette alapvetésében, hogy sem a Lukács–Révai nevével jellemezhető baloldali, sem a rendszerváltozás utáni balliberális intrikus minősítés nem tekinthető kiindulópontnak, amely rosszhiszemű vádakról – ahogy írja – érvényes ítéletet mondtak kollégái. Ugyanakkor e körben némi megütközéssel olvashattuk hivatkozását Széchenyi Ágnesnek a *Válasz* folyóiratról szóló tanulmányfűzésére mint használható forrásra. Úgy gondolom, hogy Kulin itt valamely félreértés áldozatául eshetett, hiszen a hivatkozott dolgozat elfogult, előítéletes és torzítóan téves, kritikátlanul egyoldalú, amely pontosan illik abba a baloldali és liberális ihletettséggű irodalomtörténeti és történeti gondolatfolyamba, amely a tényektől mitsem zavartatva, harcos és „pártos” szellemben újra – és legfőképpen felül – kívánja írni a népi mozgalom, a népi írók valós történetét.⁴

Kulin a népi mozgalmat egy önmagában nagy ívű, koherens történelemszemlélethez igazított társadalmi reformprogramként definiálta, amely a parlamentáris demokrácia értékvilágán nyugszik, s a társadalmi igazságtalanságok megszüntetésén, a parasztság polgárosításán, az etnikai és felekezeti ellentétek feloldásán fáradozik, a nemzeti kultúra integráló hatásának eszközét használva, lényegében a nagyhatalmaktól történő függetlenedés harmadik utas modernizációjának lehetőségét vázolja fel. Mindezen erények mellett a népiek gyengéjét abban vélte felfedezni, hogy részben elhibázott, részben hiányzó „szövetségi politikát” folytattak, azaz nem határolódtak el eléggé a XX. század „uralkodó eszméitől”, nem érzékelték sem a náciizmusban, sem a kommunizmusban rejlő katasztrófaveszély súlyát, továbbá, hogy nem vonzózták magukhoz a szélsőbal propagandájának leginkább kitett munkásságot, elidegenítették maguktól az értelmiséget és a kispolgári rétegeket.

Azt gondolom, hogy Kulin véleményében túlzott hangsúlyt kapott az a szemlélet, amely lényegében egy politikai párttól elvárható taktikai, a politikai küzdelmekhez alkalmazkodó magatartást és stratégiát vár el attól a jobbára leginkább szellemi mozgalomtól, amelynek elsődleges célja soha nem a napi politikálás volt – persze ha az általános közállapotok miatt a „minőség forradalma” egyben politikai tett is, úgy ezek az emberek valóban politizáltak –, hanem egy olyan erkölcsi és szellemi értékrend kialakítása, meghonosítása és képviselete, amely a társadalmi igazságosság elvein épül fel, az addig figyelembe és számba nem vett nemzeti érdekek, értékek és sajátosságok talaján. Úgy vélem, Kulin sem tett világos különbséget a népi írók és az általuk képviselt népi mozgalom, illetőleg az alig létezett *Nemzeti Parasztpárt* között, egy olyan politikai alakulat tevékenységét kérve számon ezen a szellemi, irodalmi mozgalmon, amely mind a mai napig nem jöhetett létre, szabad, organikus rendben nem fejlődhetett és nem teljesedhetett ki. Az 1945-öt követő koalíciós időkből a kommunista párt és az azt támogató megszálló orosz hadsereg árnyékában erre sem idő, sem lehetőség nem nyílt. Az első komoly esélyt erre éppen az a Magyar Demokrata Fórum szolgálhatta volna, amely első éveiben súlyos belső torzulásokkal és kontraszelekcióval váltott haladási irányt, és tért el a kezdeti szellemi alapvetéstől. Kulin azt a problémát vetette fel a népi mozgalommal kapcsolatban, amely kérdés az MDF kezdeti időszakában is választóvíz volt: megmaradni szellemi-politikai mozgalomnak, vagy

a napi politikai csatározásokat is vállaló politikai párttá alakulni. Számon kérhető-e egy szellemi mozgalomtól mindaz a politikai kifinomultság, célhoz kötöttség, a parlamenti demokráciához tartozó napi taktikai küzdelmekbe bocsátkozás, amelyek egy politikai csoportosulástól természetszerűleg elvárhatók? Ma is úgy gondolom, léteznie kell egy olyan szellemi mozgalomnak, amely nem váltja önmagát aprópénzre, amely megmarad az örök és nemzeti értékek képviselőjénél anélkül, hogy napi bozótharcokba bonyolódna. A népi mozgalom legjobbjai pontosan tudták ezt, s egy politikai párt kötöttségén felülemelkedve, a politikai pártok és mozgalmak kategóriáját meghaladva voltak képesek gondolkodni. Mintha feledni próbálnánk azt a mára már nyilvánvaló tény, hogy lényegében az elmúlt tizenöt év konzervatív, nemzeti politikálása kudarcot vallott, azt, hogy ez alatt az időszak alatt lényegében erkölcsi és szellemi téren a politikai pártjainkkal – már amelyek több kevesebb következetességgel hajlandók programjukban képviselni a széles értelemben vett népiség alapértékeit – semmiféle előrelépést nem sikerült tennünk a kádári időszak elfojtottságához képest. Hadd idézzem a kettős állampolgárság elbukott népszavazásának kapcsán a *Hitel*-ben megjelent Csoóri esszét, amely lényegében ezzel a gondolattal indul: „Eddig a napig – jóllehet fogcsikorgatások és szégyenkezések közben – elfogadtam a demokrácia magyarországi kereteit, játékszabályát. Még a demokrácia sejtjeibe beleivódó, sőt átörökíthető kisebb-nagyobb bűnöket is. Reméltem, hogy a sok megpróbáltatást átvészelt szervezet: az ország – netán maga a nemzet is – lassan-lassan majd salaktalanítja magát, s megtisztul bennünk a múlt. December 5-én véglegesen kiderült, hogy égbekiáltó butaság és jóhiszeműség volt ez az egész. A közép-európai demokráciák olyan vadházasság szülöttei, melyben a megtermékenyítő fél maga a kommunizmus volt. A megszelídíthető, de a megváltoztathatatlan kommunizmus, a génhibás társadalmi rendszer.” S tovább folytatva a gondolatot, talán nem az a helyénvaló kérdés, hogy a mozgalom mikor veszi észre, hogy rossz politikát folytat, hanem az, a politika vajon észreveszi-e, hogy egy tőle is független, az etikai és gondolati értékeket hordozó folyam, az eszméket képviselő emberek nélkül nincs tovább és előre. Vajon felismeri-e a konzervatív, nemzeti és keresztény elkötelezettségű politika, a pártpolitikusok, hogy a ma a partvonalakon kívülre szorított emberek és az általuk képviselt nemzeti és keresztény erkölcs, világos érték- és minőségrend nélkül, anélkül, hogy mindez áthasson és megmozgasson szélesebb társadalmi rétegeket, nincs mozgásterük, és nincs esélyük a számukra oly fontos pártpolitikai győzelemre sem.

A fenti gondolatok miatt nem oszthatjuk maradéktalanul Kulin Ferenc vélekedését, mely szerint a népiek szövetségi politikája megbukott volna, s elszalasztottak volna valamilyen lehetőséget a munkásság körében, és elidegenítő gesztusokat tettek volna az értelmiségi és közalkalmazotti kispolgárság felé. Élő cáfolata ennek Borbándi Gyula és generációja, aki angyalföldi munkásszülők gyermekeként, első generációs értelmiségiként a népi mozgalom szellemi hatásán felnőve, sok társával együtt nemzedékének képviselőjeként pártpolitizálásra adta fejét, s személyében éppen az a szövetségi politika valósulhatott volna meg, amelyet Kulin előadásában hiányolt, s amely egy kényszerű emigrációba meneküléssel bukott el. Vagy beszéljünk Szabó Dezső eszmeinek hatásáról, amelyek termékenyítően hatottak a munkásság, a városi kispolgárság vagy éppen a katonatisztek körében (a Marczibányi téri vagy a Rákóczi téri vacsorák, előadások), s ahogyan számos visszaemlékezésben olvashattuk, biztosították szellemi intaktságukat a nyilas mozgalommal, majd a kommunista ideológiával szemben. Vagy beszéljünk a „*Magyar Nemzetes*” Szabó Zoltánról, aki az ifjúsági mozgalmak egyik fő szervezője és résztvevője volt. Azt gondolom, hogy a népi mozgalom pontosan azt a hatást fejtette ki, és azt az eredményt érte el, amelyet képviselői kívántak és szándékoztak. Talán rossz nyomon járunk, ha úgy véljük, a népi írók politikálni akartak, s tévedünk, ha őket és eszméiket, cselekedeteiket ebből a szemszögből

ítéljük meg és értékeliük. Persze voltak közöttük politikusok is, akik akként dolgoztak és viselkedtek, hogy csak a legnagyobb és a legtudatosabb, Kovács Imrét említsük. De a többség nem ennek, hanem az örök magyar jövőnek dolgozott, mert tudták, hogy évszázados szellemi-erkölcsi alapvetés nélkül nincs létjogosultsága egyetlen politikai mozgalomnak sem.

Kulin szerint tehát elbukott a Horváth János-féle, a politikumot és az esztétikumot szétválasztani kívánó és a népi íróknak az elválasztottságba bele nem nyugvó kísérlete is. Ezt a bukást a rendszerváltozás tovább erősítette, hiszen a világpolitika erői számára tűrhetetlennek bizonyult bármilyen nemzetpolitika, s a népiek eszmehagyományyaiból kifejlődő programok – az adósságcspadában vergődő ország gazdasági pályamódosítását követően, a piacgazdasághoz és azok hatalmi centrumaihoz igazodva – ezért rekedtek ismét kívül a politikai realitások játékterén. Nem vitatva a szerző állításának igazságtartalmát, meg kell gondolnunk, lehetséges-e a kérdést ekképpen megfogalmazni, hiszen beszélhetünk-e kudarcról, ha az eszmerendszer lényegében soha meg nem mérthette magát. S hogy a kontinens problémáin túl nekünk még a nemzeti értékek védelmében is hadakoznunk kell, arra éppúgy kényszerít évszázados, mint XX. századi történelmünk. Hogy a baj nem is csekély, azt jól példázza a népszavazás felettébb gyászos és elkeserítő, más európai államokban szinte elképzelhetetlen eredménye. Szükséges-e és kudarcra van-e ítélve a népi eszmeiség legjelentősebb elemeinek továbbvitele, az ma, úgy vélem, ezért sem lehet kérdés. Hogy ezt pártpolitikai vagy politikai alapon kell-e tenni, azon már Kulin Ferencel együtt gondolkodhatunk.

Az előadók így vagy úgy – általános elméleti síkon közelítve vagy egy életmű közép-pontba állításával, akár egy mű elemzésével –, de kísérletet tettek a népiség, a népiesség fogalmának meghatározására, a fogalom lehetséges elemeinek körvonalazására, így például Margócsy István *Nép és irodalom* című előadásában. E sorba tartozik Tverdota György előadása is, aki a népi-urbánus vita lényegét igyekezett megragadni, mint a népiség egyik elvi tisztázását és önmeghatározását lehetővé tevő kristályosodási pontot. A vitát az előadó Márai Sándornak a népiekhez való viszonyán keresztül kívánta láttatni, amely személyválasztás lehetőséget teremtett arra, hogy a vita három nagy részletkérdését kiiktassa: egyfelől a „zsidó–antiszemita” szembenállás kérdését, másfelől a népi mozgalomnak a két világháború közötti kor hivatalos politikájához fűződő kapcsolatát, harmadsorban pedig a népiek és a szociáldemokrata vagy kommunista baloldallal történő ütközését. Tverdota Márait öntudatos urbánus íróként egyértelműen az urbánus táborhoz sorolta, olyan íróként határozva meg, aki kétséget kizáróan e csoporttal értett egyet. Az előadó szerint Márait társadalmi pozíciója évtizedeken keresztül a népiekkel való szembenállásra kárhoztatta, s a polgári kultúra és értékrend védelmében, a népi írók művészi teljesítményét az alkotók kulturálatlansága, intellektuális pallérozatlansága miatt erős gyanakvással fogadta. Márainak a népiekkel szemben megfogalmazott véleményét, Babitshoz és Kosztolányihoz hasonlóan, az az elvárás motiválta, amely szerint a mű esztétikai színvonala nem választható el az alkotó kultúráltságának fokától, s e szempontból, a népi írók művei könnyűnek találtak. Tverdota ezért a népi-urbánus vita lényegét – az indulatoktól, leegyszerűsítésektől, előítéletektől mentesen – Márainak a „Veres Péterek és Illyés Gyulák által sunyin szított parasztlázadás” által „alamuszian és igazságtalanul – messi a parasztság jogos érdekein túli” vagyont, hatalmat, jogokat követelő nézeteinek elítélésével határozta meg, a vitában Márait és az urbánusokat hirdetve ki győztesnek: „Két olyan vízió állt itt egymással szemben a magyar társadalom és kultúra múltjáról, jelenéről és jövőjéről, amelyek úgy viszonyultak egymáshoz, mint a tűz és víz, azaz összegegyeztetetlenek voltak. Egy az autochon múlt-

tal folytonosságot kereső, a magas kultúra alatti, archaikus rétegekből táplálkozó, azokra hivatkozó program s egy másik, amely a közös európai magaskultúra áramkörébe bekapcsolva látta csak működőképesnek a külön magyar világot. Az egyik progresszista, legtágabb értelemben szocializációs modell, helyeselte a civilizáció alakulásának irányát, az individuuum bekapcsolódását a kor művelődési folyamataiba, a másik – negatív értékindex nélkül értve a szót – tradicionalista modell volt, értékörzésre rendezkedett be, illetve a népi kultúra hanyatlása miatti értékvesztést mély rezignációval élte át.”

E rövid írás nem tesz kísérletet arra, hogy polémiát kezdjen a népi–urbánus vita kapcsán, csupán néhány gondolatot illesztünk ehhez az előadáshoz. Márai Sándort pártkatonaként besorozni az urbánusok táborába, úgy vélem, a szerzői vélemény szabadság olyan foka, amelyet az életmű bizonyosan nem támaszt alá, s az eljárás talán egy választási kampány hevületéhez illik, mintsem egy konferenciához. Bár Márainál városiasabb és polgáribb magyar író-találunk, s valóban nagyfokú ellenszenvet érzett a népiek iránt, ugyanakkor távol állt a vitában részt vevő urbánusoktól is – lett légyen az baloldali szociáldemokrata vagy radikális-liberális eszméktől fűtött személy. Tverdota előadása elején Márai urbánuságára hivatkozással hiányolta, hogy egyes írásait nem válogatták be a népi–urbánus vitát dokumentáló kötetbe,⁵ úgy vélem a kötet szerkesztője helyesen járt el, hogy művein nem tett erőszakot, s évtizedek múltán sem kívánta ebbe a harctéri fotóba retusálni annak a személynek a képét, aki mindvégig igyekezett őrizni – mindkét oldallal szemben – szellemi intaktságát és kívülről állást, aki soha nem vett részt az urbánusok irodalompolitikai harcaiban. Ugyanezzel a lendülettel a másik oldalon is említhetnénk néhány momentumot, hogy csak az Illyés Gyula – Márai egyik fő ellensége (?) – által szerkesztett *Magyar Csillag* első számában közzétett „Együttes vallomás”-t említsük, amelyben Illyés, Kodolányi Gyula, Tamási Áron és Veres Péter(!), a népiekkel szimpatizáló Zilahy Lajos és Illés Endre mellett Márai is ott szerepelt aláíróként: „Egyedül a szellem méltóságát, a gondolkodás, a beszéd és az írás színvonalát szeretnők oly sok szenvedély között megőrizni. Meg kell őriznünk, mert úgy hisszük, hogy a szellem erkölcsi tekintélyére, valamint a beszéd és írás emberi hitelére igen nagy szükség van. S bizonyára még nagyobb szükség lesz rá akkor, amikor megújult nemzetet kell majd teremteni, igazságos magyar és emberi társadalmat s valóban édes Hazát a dolgozó magyaroknak.”⁶

Az előadás kapcsán pontosítanunk kell a szerzőnek Babitsra történő hivatkozását is, aki egy volna Máraival a népiek könnyűnek való találatása ügyében. Babits értékítéletéből azonban éppen ennek ellenkezője olvasható ki: „Legnagyobb rokonszenvem kíséri azokat az írókat, akik – mint pár újabb lírikusunk – népi kultúránk mélyeiből merítenek frissülést, ahonnan egyszer az Arany és Petőfi korában megüdült költészetünk, [...] a parasztföldbe nyomva gyökerük, szellemük lombjait tágabb emberség s a magasabb kultúra egébe tudják fölemelni. Ez volt az Arany és Petőfi útja: s úgy érezzük, ez lesz új költőgenerációnk pár legjobbjaé is (Erdélyi József és Illyés Gyuláé)”⁷ – írja a népi írók indulásakor. S két év múlva, Illyésről írott kritikájában, már nemcsak a népi költészet értékeit ismerete el, hanem mozgalmuk jelentőségét is: „Noha nekem más úton kell járnom, más tájakon kellett áthaladnom: a magyar líra eljövendő útját és kilátását én is arrafelé sejtettem, amerre ő (Illyés Gyula – P. B.) (Erdélyivel együtt) már-már megtalálni látszik. A mi korunk, az Adyé, sokban kényszerű és szükséges reakció volt az elposhadt és hamissá vált népiesség és magyarosság ellen. De régen rémlett már formauntság ködén s izmusok útvesztőin keresztül a magyar és a népi formák feltámasztása, s korszerűvé tétele mint legfőbb lehetőség, legnehezebb és legszükségesebb feladat.”⁸

Tverdota előadását olvasva azután ismét rögzíthetjük, hogy a népiségkritika tárgyában nincs új a nap alatt, a ma kritikái is – ahogy azt a bevezető sorokban említettük – a hú-

szas-harmincas évek megállapításain nyugszanak. Szinte kísérteties, hogyan köszön vissza – még szóhasználatában is – a népi-urbánus vita előjátékeként a *Nyugat* hasábjain Erdélyinek az 1928-ban megjelent negyedik kötete kapcsán lefolyt vita urbánus álláspontja, amelyet Ignotus Pál „A propos: Erdélyi József”⁹ című cikkében fogalmazott meg. Ignotus Pál ebben az írásában Erdélyi költészetét kívánta finoman kitéssékelni az irodalom világából, sorait nem a költő, hanem ahogyan ő maga is írta, az általa képviselt irány elleni elfogultsága hatotta át. Azzal a költői habitussal, irodalmi attitűddel, orientációval szemben lépett fel, amely Erdélyi verseiben manifesztálódott, azon társadalmi, eszmei áramlat ellen, mely bennük öltött testet. Erdélyi költészete Ignotus Pál számára a banalitás rehabilitását jelentette a bonyolult gondolatokkal és differenciált érzésekkel szemben, benne látta megtestesülni az antiintellektualizmus reprezentatív művészetét. Ignotus Pál az európaiasság talaján állva ítélte el Erdélyit, a magyar hagyományokhoz kötődő nép költészetét. Az Ignotus Pál–Tverdota-állápontra ma sem lehet találóbban válaszolni, mint ahogyan azt az Erdélyi védelmében fellépő Tersánszky Józsi Jenő tette, aki vitatta Ignotusnak Erdélyi műveletlenségéről vallott nézetét, s megállapította: „túlbecsülöd azt a bizonyos kulturáltságot. [...] Teszed ezt pedig úgy, hogy mellette majdnem a tehetséget nyomod alá mellelegességnek.”¹⁰ Hiszen Erdélyi rossz verseket nem műveletlensége okán írt, s a rossz verseken kívül számtalan nagyszerűt is szült e műveletlenség – érvelt, s védelmébe vette Erdélyi hagyománytisztelését. Babbitshoz hasonlóan Petőfit hozta például, akiben a művelt *Nyugat* éppen azt találta a legérdekesebbnek, ami sajátosan magyar volt. „Hagyd a költőket és írókat, hogy nézzenek körül az életbe. De főleg hagyj, hogy amit magyar kultúrának kell hívni, az itatódjék át *itt* sarjadt, magyar színekkel és nem kívülről átplántáltakkal.”¹¹

Az elhangzott előadások – talán a hely szelleme miatt is – kiemelten foglalkoztak, a népiség kapcsán megkerülhetetlen Illyés Gyula személyével. Pomogáts Béla Illyés költészetének avantgárd vonatkozásaival, az életművet átszövő népiesség és nyugatosság kapcsolatával foglalkozott. Vasy Géza Illyés kapcsán a népi mozgalom kései történetének egyik legérzékenyebb pontját érintette – mely tény az előadásokat követő hozzászólások intenzitása és hőfoka is igazolt –, az 1958-as pártállásfoglalás kérdését.¹² Vasy pontosan vázolta fel, milyen fontos volt a forradalmat leverő kádári konszolidáció számára 1956 után a népi írók ügye, hogyan jutott el a kommunista párt a népiekkel szembeni szórványos kritikai hangvételtől az agresszíven elutasítóig. Újdonságként hathatott, hogy az előadás feldolgozta a pártállásfoglalás megjelenését követő sajtóvisszhangnak nemcsak a fővárosi lapok folyamát, hanem a vidéki, így a *Tiszatájban* és az *Alföldben* megjelent hozzászólásokat is, továbbá, hogy végre rámutatott az állásfoglalás kapcsán az egyetlen független fórumon lezajlott vitára is, az *Új Látóhatár* lapjain megjelent írások jelentőségére. Az előadó kénytelen volt hosszan foglalkozni a pártállásfoglalásnak a népi írókra és a népi mozgalomra gyakorolt egzisztenciális és erkölcsi rombolásának hatásával, amely tény újban egyre többször kérdőjelezik meg. Vasy éppen ezért helyeselhető módon mutatott rá egyes szerzők – név szerint említve Standeisky Évát és Révész Sándort – egyoldalú, félrevezető következtetéseire, téves értékítéleteire, történelmietlen és a tárgyszerűséget nélkülöző véleményeikre.

A hozzászólásokban talán Vasy Géza előadásához kapcsolódtak legtöbben, s Pomogáts Béla, Kulin Ferenc, N. Pál József az állásfoglalás két kulcsfiguráját idézték meg, ahogyan Pomogáts fogalmazott, a népi mozgalom és irodalomkutatás kádári rendszerének „legális szuverénjét”, Király Istvánt és a „nép által megválasztott szuverénjét”, Czine Mihályt. Kulin személyes sorsának egy mozzanatát elevenítette fel, igen plasztikusan mutatva be Király Istvánnak a népiekkel szemben, úgy tűnik, haláláig fennálló tudathasadásos viszonyát.

A *Mozgó Világ* ügyében a „kivégzést” elrendelő ítéletet 1982-ben ugyanaz az MSZMP fórum, az „elméleti munkaközösség” hozta, Király István vezérletével, amely az 1958-as pártállásfoglalást: „»Ferikém, én most sokkal szigorúbb leszek, mint amit te megérmelsz, és lényegesen árnyaltabb a véleményem annál, amit itt mondani fogok, de kizárólag a te érdekedben, a ti érdekekben fogom bírálni a Mozgót.« Utána tényleg szigorú volt, nagyon kemény dolgokat mondott, meg is történt aztán ennek következtében az ítélet.” Kulin visszaemlékezése azért fontos kordokumentum, mert élő cáfolata annak a népiségkritikai hangnak, amely azt a nyilvánvaló tényt kívánja bagatellizálni, hogy a népieket felszámolni kívánó Állásfoglalás a kommunista rendszer utolsó pillanatáig érvényben volt. Ezért szükséges megvizsgálni azon vélemények valóságtartalmát is, amelyek a népi mozgalmat, a népieket a rendszerrel való összeépülés tényével kívánták és kívánják egyre inkább ma is meghatározni, megfélemezve arról, hogy a Rákosi–Kádár-rendszer kultúrpolitikája mindvégig ellenzékként, sőt ellenséggként kezelte őket.

N. Pál József előadás-terjedelmű hozzászólásában, mint Király István talán utolsó tanítványa, felidézte Király vívódásait – aki talán élete végéig szégyellte ezt a dolgot – a pártállásfoglalás megszületéséről, arról, hogy az állásfoglalással lényegében védeni kívánta a népieket a lényegesen keményebb nézeteket képviselő irányzatoktól, azoktól, amelyek a népi mozgalmat prefasiszta faji ideológiának láttatták.

Az előadás és a hozzászólások hitelesen és a történelmi hűségnek megfelelően mutatták be az állásfoglalás lényegét és a népiekre, a népi mozgalmra gyakorolt hatását. S mindez talán alkalomul szolgálhat arra, hogy végre megfogalmazzuk azt a hiányérzetünket is, amely az Állásfoglalás és hatásának újabb elemzésekkel kelthetnek bennünk.¹³ Határozottan képviselhetnénk végre, hogy az Állásfoglalás gondolatának megfogánása és megszületése az 1948–49-es koalíciós idők végétől az 1956-os forradalomig tartó időszak a kommunisták számára nyomasztó és súlyos felismeréseinek szükségszerű következménye volt. Hiszen a forradalom után egyértelművé és világossá vált, hogy a népi írók által képviselt autonóm, nemzeti demokratikus eszmrendszer képes társadalomszervező erővé válni, ezáltal tényleges és világos alternatíváját nyújtja a kommunista rendszernek, ahogyan Kovács Imre is fogalmazott: „Amit nem tudtak megbocsátani, de elnézni sem, az a párt legsarkalatosabb tételének, ideológiai és politikai monopóliumának a kihívása: alternatív megoldást ajánlottak. Nem a kommunizmus megdöntését – a kommunizmus behelyettesítését!”¹⁴ Olyan érték- és minőségközpontú, a nemzeti hagyományokhoz szervesen illeszkedő, a szociális értékek iránt rendkívüli érzékenységet tanúsító világkép lépett a nyilvánosság és a nagypolitika színpadára, amelyik egyik napról a másikra képes volt mozgósítani képviselőit, szimpatizánsait, reális választási lehetőséget kínált a reformer kommunista-szocialista irányzatokkal szemben. S talán egyszer lesz bennünk annyi kitartás, hogy az eddigi elemzéseken némiképpen túllépve, kísérletet tegyünk a téma feldolgozásbeli hiányosságának pótlására. Az Állásfoglalást mindaddig önmagában vizsgáltuk és elemeztük, s nem állítottuk azt szerves egységbe – mint a forradalmat vérbe fojtó hatalom egyik ideológiai alapvetését és legitimációs kísérletét – a népiekkel szemben lefolytatott büntető-eljárásokkal, perekkel és ítéletekkel, végső soron az 1956-os forradalmat követő megtorlásokkal, továbbá az erőszakszervezeteknek azzal a háttérben folyó szakadatlan napi munkájával, amely megteremtette a lehetőséget arra, hogy bármely népi íróval, a népi gondolattal elkötelezett személlyel szemben az állami szintre emelt ideológia alapján megindulhasson az egyén büntetőjogi felelősségre vonása. Hiszen a kép így teljes: állami párthatározat szintjére emelt ideológiai megbélyegzés, ennek alapján az egyén személyes felelősségre vonása és fizikai ellehetetlenítése s e kettőt összekötő kapocs, a mindennapok megfigyelésének fenyegetettsége.

E ponton ismételtelen rá kell mutassunk arra, hogy a Király István által az ötvenes évek végén képviselt, látszólagosan reformkommunista bírálva-vitázó szövetségszervezési teóriája

mennyire egybeesik a négy évtizeddel később megfogalmazódó liberális történetírás téziseivel, Standeisky mai soraiból mintha Király István szelleme szólna: „Az 1958 júniusában megjelent dokumentum nem egyértelműen megtorló jellegű: úgy ítéli el a népieket, hogy közben *szövetséget ajánl* nekik. Az állásfoglalás elsődleges célja a kommunista párt erőfölényének deklarálása s a népiekkel való kiegyezés volt, a már bevált kommunista módon: élesen *bírálv*a, feltételekkel megbocsátva, hízelkedéssel, kedvezményekkel édesgetve, az erőszak esetleges alkalmazásával fenyegetve” (kiemelések – P. B.).¹⁵ S bár mind az ötven évvel ezelőtti kommunista Király István, mind a mai liberális történész ezt a szövetségszöveget kívánta hangsúlyozni, nem feledkezhetünk meg Czine Mihályról, arról az akkor huszonkilenc éves ifjú tudósról, aki elutasította az egész állásfoglalást, Király Istvánnak a határozat központjába állított harmadikutas nacionalizmust megbélyegző gondolatkörét, e vélekedéssel szembeállítva a mozgalom paraszti demokrata jellegét. Míg Király István a dokumentumot a bírálva-vitázó szövetségszövegpolitika megnyilvánulásának – jegyezzük meg, hogy teljesen naivan és a későbbi évek, évtizedek eseményeinek ismeretében felelőtlen és botor módon – fogta fel, addig Czine az első pillanattól kezdve egyértelműen adminisztratív jellegű, a nyersen hatalmi intézkedések közé sorolta.¹⁶ S ő volt, aki az állásfoglalás megjelenésének pillanatában, szinte jövőbe látóan felismerte, hogy az valójában a szellemi és fizikai kirekesztést és karanténba zárást megalapozó ideológiai határozat, jel a hajtóvadászatra, olyan dokumentum, amelyet a kommunisták éppúgy sikerrel és haszonnal forgattak, mint a baloldali radikális és liberális körök.

Ács Margit, az írásaiban megszokott kiemelkedő színvonalú előadásában¹⁷ mély és széles távlatokkal indított, számos múltbéli kérdést tisztázott, mielőtt tényleges témájához, a fogalom meghatározásához érkezett. E körben vázolta a Kulin által is említett népies és népi fogalom jelentésárnyalatának és megkülönböztethetőségének lehetőségeit és fontosságát. Pontosan mutatott rá, hogyan kívánták a megjelenés pillanatától kezdődően, a múlt század harmincas éveinek elejétől a „népi” kategóriát azonosítani a német „Volkstum” vagy a népies elnevezésre igencsak rímelő „Völkisch” fogalmával – amely így azonnal alkalmat adott arra, hogy árnyék vetüljön rájuk, ezzel is szítva a baloldali és polgári körök ellenszenvét és soha nem szűnő gyanakvását. Ezzel szemben az Ács Margit által is felvontatottak alapján tényként rögzíthetjük, hogy a népi írók éppen az egyre terjedő német befolyástól (is) kívánták Magyarországot óvni, másfelől, a parasztmítoszokkal és parasztromantikával szakítva fordultak az ország legnagyobb tömegét jelentő parasztság kulturális, szellemi és gazdasági felemelkedésének programja felé. Mindezt tették úgy, hogy közöttük alig találhatunk esztétikai, továbbá származás értelemében vett parasztírókat. A felvillantott problémák tulajdonképpen már előre is vetítették a fogalom tisztázatlanságának zűrzavarát.

Előadásában a háború utáni korszakot alapvetően három fázisra bontotta. Az első 1956-ig tartott, amely szakaszban a népi mozgalom néhány alakja aktív szerepet vállalt (Erdei, Veres Péter), mely tény a mai napig alkalmas a népi mozgalom hitelének aláásására. A szerző bár utalt azokra az írásokra – elsősorban Salamon Konrád monográfiájára és N. Pál József tanulmányaira –, amelyek helyén kívánták kezelni ezt a néhányak által a kommunista hatalommal kötött „szövetséget”, s felhívta a figyelmet azokra a népiekre, akik ebben az időszakban külső (Kovács Imre, Borbándi Gyula, Gombos Gyula, Szabó Zoltán és a többiek) vagy belső emigrációban (Sinka István, Németh László, Bibó István, Kodolányi János) éltek, úgy érzem, mondandójának ez nem vált elég hangsúlyos részévé.

Második fázisként az 1956 utáni Kádár-rezsim idejét említette, amely korszakot egyfelől Németh László Kossuth-díja, másfelől az 1958-as, a népi írókról szóló állásfoglalás jellemzett. S ugyan nem vitás, hogy a Kádár-kori pártállam különféle szintjein egyes népiek

részt vettek a hivatalos közéletben, rámutatott arra az el nem hanyagolható tényre, hogy a legnagyobb hatású, ezért a korszak és a kommunista hatalom számára legveszélyesebbnek tartott eszmerendszer a népieké volt, amely ezért mindvégig tilalmas és ellenzéki, példaként említve Csoóri és Csurka szilenciumát, a Bibó-Emlékkönyv szerkesztését, a *Hitel* folyóirat megindításának a hatalom részéről történő végsőig tartó szabotálását, a Bethlen Gábor Alapítvány féllegáltságba szorítását.

Bár Ács Margit rávilágított arra is, mennyire nem vettek és vesznek tudomást ezekről a tényekről azok, akik a rendszerváltozás hatalmi versengésében a népi szellemiség teljes hitelvesztését és a kádári puha diktatúrával való kompromittálódást hangoztatták, úgy érzem, hogy a kérdés megvitatása különös fontosságú. A mai tarthatatlan állapotok kialakulásában ugyanis döntő szerepet játszott ez a tényleges valóságot felülíró, mind a posztmarxista baloldalt, mind a polgári liberális-radikális oldalt jellemző és összekapcsoló törekvés. Ács Margit előadásának kiegészítéseként ezért mindenképpen ide kívánkozik egy Ács Margit idézet: „Ebből a nézetből csak Erdei Ferenc, Darvas József látszik, az Illyést respektáló Révai és Rákosi, a népi kollégiumokból a folyóiratok dicsfényébe pattanó fiatalok, Juhász, Nagy László, de nem látszanak a népbíróság előtt megjelenő költők, Szabó Lőrinc, Sinka, a nyomorba és elszigeteltségbe szorult és minden nyilvánosságtól megfosztott Kodolányi, s nemcsak Erdélyi József bűnhődése nem látszik, hanem az antiszemitizmus kérdéséről az egész világon példa nélkül álló lelkiismeretességgel gondolkodó és az Illyés szerkesztette *Válaszban* tanulmányt publikáló Bibó elnémitása sem. És nem látszik Németh László fenyegetettsége és az *Egy mondatot* író Illyés, a felocsúdó és a pártosságából kihátráló fiatalok, Nagy Lászlóék lelkiismereti drámája sem.”¹⁸

Nem hangsúlyozzuk eléggé, különösen az elmúlt néhány évben, milyen fontosságú, hogy a népi mozgalom, a népi írók, a népiség történetét ne csak az előítéletektől, az utóbbi ötven-hetven év sablonjaitól és verdiktjeitől elszakadni nem tudó – talán nem is akaró – baloldali marxista–szocialista eszméken nevelkedő vagy az elfogultságtól és előítéletektől terhes polgári radikális-liberális gondolkodók és személyek írják. Ezek az írások természetesen más és más okból és kiindulóponttól, de egységesen jutnak el a népi mozgalom és a népi írók, politikusok elátkozásáig, hihetetlen kártékonyaságuk igazolásáig, olykor fasisztának, olykor kollaboráns kommunistának, de mindig elvtelen, ugyanakkor azért elveikben káros, „kútnérgezőknek” állítva be őket. Úgy vélem nem kristályosodhat ki tiszta fogalomrendszer a megfelelő ellenpontok nélküli, egyoldalú történelemírás mellett, amely az 1989-es fordulatot követően a népi mozgalmat, a népieket a rendszerrel való összeépülés tényével kívánta meghatározni, megfeleledkezve arról, hogy őket egyébként a Kádár-rendszer kultúrpolitikája mindvégig ellenzékként, sőt ellenségként kezelte. Miért nem idézzük és tudatosítjuk például Kádár Jánosnak az 1958-as Állásfoglalás tervezetének a Politikai Bizottság elé kerülése alkalmából mondott beszédét: „A népieseket *mint jelenleg a reakciót támogató politikai csoportot meg kell szüntetni* elsősorban politikai eszközökkel, *de ha szükséges, adminisztratív rendszabályokkal is*. Irodalmi csoportként létezhetnek, amennyiben a párt ideológiai nézetei, célkitűzései iránt lojális magatartást tanúsítanak.” Vagy egy másik Kádár idézetet ugyanebből az időből: „Ellene vagyunk az irodalom vagy a kultúra más területein a reakciós vagy a politikai maradiságot képviselő politikai csoportosulásoknak. Mi – példának okáért – nem irodalmi stílusirányzatnak, hanem politikai csoportosulásnak, mégpedig a *baladással ilyen vagy olyan formában álló politikai csoportosulásnak* tartjuk az úgynevezett népies irodalmi csoportosulást.”¹⁹ Hiszen ezekből világosan kiderül, szemben a történelmet felülírók törekvéseivel, az 1958-as megbélyegző és a népieket mint közösséget megsemmisíteni kívánó *Állásfoglalás*nak az a nyilvánvaló alaptétele, hogy a kádárizmus az urbánusokkal szemben a fő ellenséget a népiekben látta: „A munkástömegekre

nem voltak politikai befolyással (az urbánusok – P. B.), a párttagságra nem voltak veszedelmesek, csak a polgárságra. Ez az irányzat tehát nem olyan veszedelmes, mint a népiek. [...] Tagadom tehát, hogy az urbanizmus [sic!] rosszabb lett volna.”²⁰

Úgy gondolom, hogy bár sokan emelték fel szavukat a népiségkritika e jelenségeivel szemben – talán nem is korrekt Ács Margit kapcsán erre a figyelmet felhívni –, a népi írók fogalmának XXI. századi meghatározására tett kísérletek nem vezethetnek sikerre a közelmúlt és a jelen zűrzavarának tisztázása, a rendszerváltozást követő időszak népiségkritikájának megválaszolása nélkül. Mert legyen világos, hogy a népiek történelmét zömmel ma is ezek az apró szorgos kezek írják. Tudunk-e világos fogalmi meghatározást adni, ha a zavaró tisztázatlanságok miatt lépten-nyomon magyarázkodásba torkollik az önmeghatározási kísérlet?

Ács Margit a rendszerváltozást követő harmadik fázis jelenségeként pontosan vázolta, hogyan vált ismét súlyosan terheltté a népi-nemzeti megjelölés, hogyan vált stigmává, s került ismét rivaldafénybe az urbánus–népi vita. Előadása rímel Kulin Ferenc dolgozatára, amennyiben az MDF és a népi mozgalom kapcsolatát, az új politikai mozgalom és kormány mozgásterét elemezte: „Nem csoda, a szerkezeti modellek adottak voltak, szigorúan behatárolt mozgástér, a pártállami gazdaság lepusztulva, s mindaz a tőke, amely a nyolcvanas évektől kezdve a pártállami elit kezén felhalmozódott, tovább szűkítette az új kormányzati erők választási spektrumát, tehát semmiféle lehetősége nem mutatkozott egy ’népi’, azaz a lehető legszélesebb körű vagyonmegosztást elvégző gazdasági szerkezetátalakításnak.”

A rövid történeti áttekintést követően Ács Margit a címben jelzett fogalom meghatározás problémájára tért rá, elsősorban Szabó Zoltán „harmadik út” értelmezését említve, amely az adott ország feltételeihez és igényeihez történő alkalmazkodást jelölte meg használható közös azonosítási pontként. Ide illeszthetőnek érzem Szabó Zoltánnak egy másik gondolatát is, nevezetesen, hogy a harmincas-egyvenes évek népi mozgalomának nem az egyes személyek politikai állásfoglalásának, a szociográfiai munkáknak, az egyes megmozdulásoknak az összessége a legjelentősebb mozzanata, hanem az Illyés Gyula és méginkább Németh László műveiben rejlő szellemi alapvetés és értékrend, amely az emberi élet valóságos minőségi értékeit mutatta fel és foglalta szerves egységbe, mindezt a kor akut problémái és válságtünetei elemzésén és válaszadásán keresztül.

Ács Margit mai helyzetünkre úgy fordította a kérdést: gyors integráció, avagy a nemzet önálló élete szempontjából fontos elemek hangsúlyozása, azaz tényként rögzítése annak, hogy a rendszerváltozásban két legitim, az európai parlamentek egy-egy oldalát elfoglaló politikai irányzat ütközött egymással, s nem a magyarság „ázsiai fehérlóaldozó hordaösztone” és az elfojtott antiszemitizmus éledt fel. Tulajdonképpen a rendszerváltozás során nem történt más, mint megismétlődtek a harmincas évek népi–urbánus konfrontációjának eseményei, amikor is a népi reformszellemiség fellépését a marxi szocialista eszmerendszer sérelmének tekintették, s a fajvédelem szándékát vélték felfedezni benne. Az urbánus körök akkor is rémülten konstataáltak, hogy a népi mozgalom képes a demokrácia, az emberség és a szabadság, addig általuk kisajátított fogalmának megfogalmazására, a kizárólagosan nyugatról importált eszmék hazai műhelyekben történő előállítására, közérthető leírására.

Valós tehát az ideológiai szembenállás a népi–urbánus nézőpontok között – fogalmazza meg, amelyek alapjaiban két különböző világlátást, életvilágot képviselnek. S míg az ellentétpár egyik tagjának megnevezése és meghatározása egyértelmű: neoliberális, addig a másik tag elnevezése – talán a történetiségének tisztázatlansága okán is – a régi és a kialakulatlan új definíciók rabságában vergődik. S miközben mindkét oldal azt mondja, hogy nincs már népi irodalom, a falu megszűnt létezni, a liberális oldal a régi kategóriákat mégis azonosító jelként használja.

Ács Margit e ponton az újradefiniálás feladatának elvégzéséhez egy használhatónak tűnő elemet is megjelölt, hiszen mind a jobboldaliságban, mind a konzervatívizmusban benne foglaltatik a nemzeti távlat prioritása. S míg a kilencvenes évek közepén a nemzeti közösségért való felelősség és a történelmi sorskérdésekre való hangoltságának vállalása tűnt számára a közös alapnak a népiség folytonosságának meghatározásához, addig ma ennek a gondolatnak a küldetéstudatos része nyilvánvalóan nem, de a közösségi érzékenységet felvető részét ma is folytathatónak ítélte: a népi írói tradícióban elsődleges a magyar nemzettel való azonosulás eleme, s a szociális és nemzeti tartalmak tudatos, programszerű vállalása határozhatja meg a mai népi írókat.

Az előadással kapcsolatosan felmerülhet bennünk annak az igénye, hogy újraértékeljük a népi mozgalom, a népiség legjobb hagyományait, az új rendszerben és az új körülmények között is elemezzük eredményeiket és eredménytelenségeiket, felmérjük a népi mozgalom által kitűzött és megvalósított, illetőleg be nem teljesített célokat és feladatokat. Ha nem mutatjuk fel ma is hitelesen egy nemzeti és keresztény értékeken és identitáson alapuló, a hagyományokra építkező, sajátosan magyar szellemi mozgalom jellemzőit, feladatait, önmeghatározásunk vajmi keveseket fog érdekelni, és megjósolhatóan teljes kudarca lesz kárhoztatva. Természetesen ezt nem Kulin Ferencnek és Ács Margitnak kell üzenünk, hiszen a szándékolt feladatokból mindketten jókorát végeztek előttünk.

Bertha Zoltán többrétegű előadásában, mint annyi más írásában, a téma iránt érdeklődők részére most is unikummal szolgált. Tamási Áron többé-kevésbé ismert és feldolgozott eszmerendszerének bemutatásán keresztül – miközben az életmű fő vonulatait a kényszerű szűkösség ellenére hihetetlen pontossággal és tömörségű lényeglátással határozta meg – a népiség lényegi pontjait vette számba, s mindezt az előadása végén a nemzetközi, az internacionális, globalista posztmodernizmussal szembeni törekvések áttekintésével fejezte meg. Mondandóját a népi szellemiségű kolozsvári folyóirat, a *Termés* 1943. nyári ankétjának ismertetésével indította, amely lényegében ugyanazokkal a kérdésekkel foglalkozott, amelyek a Szárszói Konferencián is felmerültek. Bár Tamási az ankéton nem vett részt, az ekkor született írásaiban ahhoz hasonlóan fogalmazta meg reményeit és balsejtelmét. E nézetek összefoglalását követően – bőven idézve Németh László, Gombos Gyula, Szabó Zoltán, Bibó István ide illő gondolatait – vonta le Bertha azt a következtetést, amely szerint Tamási Áron eszméi eredendően az archaikus népi hitvilág és a keresztény létszemléleti formák szintéziséből születtek meg, azt a népi mitologizmusban, a tradicionális közösségelvűségben gyökerező eszmerendszert alapozták meg, amely szerves összhangba került a „liberális és egalitárius törekvések egyeztetését célzó modern európai demokráciafelfogások, szellemtörténeti-morálfilozófiai érezetű (egyszersmind erkölcs-, szellem- és nemzetközpontú) gondolkodásmódok lényegével”. Tamásinak e gondolatai pedig már közvetlenül vezetnek el – az önmaga ellentétébe forduló szabadságelv és az önmagát aláásó egyenlőség-törekvés kudarcai mellett – az „egyetemes társadalomelméleti és történelemfilozófiai ajánlatot nyújtó »saját út«, »harmadik út«” távlatához, az önálló magyar műhely gondolatáig, amely a népi szellemiség „világraszóló teoretikus és praktikus” perspektíváját kínálja. „Szabadság, egyenlőség szubverzív meghasonlását a valódi »testvériség«, az erkölcs, a minőség eszményeivel korrigálva, rend és szabadság értékeltví szintézisével orvosolva létrehívható a mind a liberális egoizmus haszonelvűséget, mind a despotikus etatista bürokrácia személytelen értékellenességét egyaránt mozgó anyagközpontúság fölötti vagy utáni közösségi társadalom.” Tamási életművén pedig kétséget kizáróan – Bertha ezt idézetek tucatjával hitelesítette – ez az „erkölcsi veretű népiségeszmény, nemzeteszme, nemzeti identitásvédelem (történelmi tudatosság, önrzet, önbecsülés, avagy mindközönsgesen:

nép-, nemzet-, szülőföld-szeretet) hullámzik végig”, az 1937-es vásárhelyi találkoztól az 1956-os *Gond és Hitvallás* forradalmi nyilatkozatáig.

Bertha amikor Tamási világképét élénk festette, nyilvánvalóan annak a népiségnek a fő gondolati vonalait is körvonalazta, amely kétséget kizáró módon rokona a világban jelenlevő, a gyarmati sorssal és a globalista modernizációs törekvésekkel szemben megfogalmazódó kismemzeti törekvéseknek, melyek bő és lényeglátó összefoglalásával zárta előadását. Bertha Zoltán előadásának gondolkörét szinte önkéntelenül is támogatta – s ezért ide illesztendőnek érzem – a sorozat egy korábbi darabja, amelyben Jánosi Zoltán a folklór és a népiség kapcsolatát vázolta fel, azt az együttlélegzést, amelyet a népiségnek és az ahhoz szinte magától értetődően kapcsolódó, annak egyik fő jellemvonását adó folklórszervesítő jellege ad. S bár a folklór integráció és a népiség, ahogyan az előadó rögzítette is, korántsem felcserélhető, szinonim fogalmak, vele együtt vallhatjuk, hogy „a folklór- és az archaikumintegráció líratörténeti folyamata, mint a magyar költészet történetében a maga ötöd-félszáz éves és szinte töretlen hagyományával az egyik legfontosabb poétikai tendencia, egyúttal kiemelkedő hordozója is a népiséggel és a népiességgel jelölt gondolattartalmak szintén hosszú távú, változó intenzitású magyar irodalmi jelenlétének”.

Görömbei András a rendelkezésére álló szűk keretet maximális hatékonysággal használta fel, és gondolatvételnyi időt sem engedve a hallgatóságnak, Adytól és Szabó Dezsőtől a lehetőségekhez képest szinte teljes térképet festett a népi irodalomról és örökségéről, a népi mozgalomról, egészen Nagy Lászlón és Csoóri Sándoron, Sütő Andráson keresztül Nagy Gáspárig. Görömbei nem félt tehát a sokszor kicsorbított fogalmak világos és lényegében egyértelmű használatától, így Nagy Gáspárt tudatos eltökéltséggel sorolta a népi írók mai vonalába, hiszen ha Nagy Gáspár költészete ma sokszor más és több is, mint hajdan a népi íróké, a közösségért érzett felelősségen alapuló minőség és értékrend fogalmi nála is ugyanazok.

Az előadás szigorúan szoros rendben vette számba a népi irodalom legjelentősebb alkotóit, műveiket, nem feledkezve meg olyan problematikus, de írásaikkal a népi mozgalom szebb lapjaira tartozó szerzők említéséről sem, mint Erdélyi József, Sinka István. Pontosan foglalta össze a népi írókat összetartó erővonalakat, a nemzeti felelősségtudat kötelékét, a népi mozgalomnak a baloldali radikalizmus képviselőitől való éles különállását, a sajátos magyar radikalizmus igényét és programját, a harmadik utat, amely egyben a népi–urbánus vita gyökerét jelentette: „A népi irodalom egyszerre vállalta a magyarság sorskérdésével való szembenézés és a szociális igazságtalanságok megszüntetésének történelmi parancsát.” Zárójelben jegyezzük meg, hogy e gondolkör kifejtésének szentelte egész előadását N. Horváth Béla is, aki rövid áttekintésében arra kereste a választ, hogyan kívánta a közösség vállalásában kiteljesíteni magát az az írói magatartás, amelyet jobb híján népi írónak nevezünk, szükségszerűen összemossa ezzel egyébiránt sokszínű és eltérő művészi értékeket képviselő életműveket.

Görömbei András előadásában felvillantotta a mozgalom kialakulásának legfontosabb mozzanatait, a nemzedékszerveződés kezdeti pillanatait. Nemcsak a kiemelkedő személyekről, de a mozgalom fontosabb eseményeiről is áttekintést adott, számos félreértelmezett és félremagyarázott eseményt igazítva helyére, így például az *Új Szellemi Front* kapcsán megfogalmazott hamis vádak, a *Márciusi Front* és a *Szárszói Találkozók* lényegi mozzanatait.

Előadása a népi irodalom sokszínűségének bemutatásán, a népiség és az irodalmi népiesség egymástól történő világos elhatárolásán, a fogalom jelentésének körvonalazásán túl annak élő hagyományának vázlatáig tartott, a már említettek mellett Kányádi Sándor,

Szilágyi István munkásságának legfontosabb pontjait elevenítette fel. Az áttekintés tehát nemcsak a népi mozgalomnak a magyarországi történéseit foglalta össze, hanem Bertha Zoltán előadásához hasonlóan, de annál témaválasztása okán lényegesen szélesebb merítéssel említették meg a határon túli kisebbségi magyarság ide illő vonulatai, sőt a nyugati emigráció legfontosabbjai is, leginkább a négy évtizedes folyamattal büszkélkedhető müncheni *Új Látóhatár* folyóirat és annak megszűnéséig *spiritus rectora*, a nyugati emigráció egyik kiemelkedő szervezője és alkotója, Borbándi Gyula.

Monostori Imrétől ezen az előadássorozaton talán nem is várhattunk mást, mint hogy egyik fő kutatási témájáról, Németh László munkásságáról, az írónak a népi írók közé tartozásáról, korszerűségéről, összekötő szerepéről ejtsen szót. S bár – miközben Illyés a népi mozgalom lelkeként aposztrofálja őt – Németh kései írásában látszólag igyekezett magát kivonni a népi mozgalom ideológusának szerepéből, Monostori előadásában pontosan világította meg e látszólagos ellentmondás okát, amely most is a fogalmak célszerű tisztázása mögött volt kereshető. E tisztázás során visszanyúlt Némethnek nemcsak az 1943-as *Népi író* című tanulmányához, de az 1929-es *Nép és író* előadásához is, amelyek kínálták a következtetést: Németh László gondolkodásában az esztétikum és a szociológikum szervesen kötődött össze, s hogy a remekmű egyben szociális tett is, így nem véletlen – mutatott rá Monostori –, hogy Németh László a népi irodalomtól várta a nemzeti érvényű és értékű művek megszületését, amelyet a *Jégtörő Mátyás*ban, a *Puszták népében* és *Az Alföld paraszt-ságában* megtalálni is vélt.

Előadásában bemutatta, hogy Cs. Szabó Lászlótól Veres Péteren és Féja Gézáig keresztül Juhász Gézáig hogyan értékelték Németh Lászlót a magyar szellemi elit kimagasló személyiségének, a kor ellentmondásainak nagyhatású megfogalmazójának, s hogyan vált azután személye a háborút követően Lukács György és tanítványai nyomán a mai napig is veszedelmes ellenségé: „A fő szerepet ebben az átfórmálásban az a Lukács György játszotta, akinek a tanulmányai és politikai-ideológiai súlya nyomán nemcsak Németh munkássága, de valamennyi olyan alkotó szellem két világháború közötti teljesítménye lenullázódott, eltorzított vagy megvádoltatott, akiket nem lehetett a direkt módon osztályharcos megközelítésű »haladás« közvetlen katonáiként megnevezni.” A Németh László körüli közbeszédnek e tematizáltságát elsők között Grezsa Ferenc törte át, aki szinte teljes írói és tudósi pályáját az életmű feldolgozásának és értékelésének szentelte, s aki lényegében kidolgozta a „Németh László-i esszéírás gondolatvilágát vizsgáló azon szempontokat, amelyek segítségével a háború előtti elemzések-nél magasabb tudományos szinten és már az életmű egészének az ismeretében” lehetett újra-értelmezni annak leglényegesebb elemeit. Monostori előadását ezért főhajtásként és méltó megemlékezésésként is értelmezhetjük azon korszakos jelentőségű tudósi életmű előtt, amely megteremtette a lehetőségét annak, hogy Németh László életművéről ma is mint korszerű és modern szellemiségéről beszélhessünk.

A fent kiemelt előadások mellett a konferenciának lényegi vonulatát képezte az irodalmi népiesség egyes kérdéseiről szóló előadások, amelyek a fogalom meghatározásához (a lényegében – hiszen a bevezető gondolatok a konferencia érdemi mondanivalójához szóltak – két előadással is szolgáló Nyilasy Balázs révén) konkrét személyekhez, művekhez, azok elemzéséhez kötődtek, s amelyek ezen keresztül közelítették meg a téma egy-egy részletkérdését. E körbe tartozik a XX. századból Móricz regényének (Szilágyi Zsófia), Sánta Ferenc *Húsz órájának* (Szilágyi Márton) egy problematikájáról vagy az azt megelőző korokat illetően Toldy Ferenc és Arany János népies fogalmának összevetéséről (S. Varga Pál), Petőfi egy elbeszélésének (Ratzky Rita), Kölcsey prózájának (Durczy Zsuzsa), vagy

Alexa Károlynak a népiesség és a tragikum kapcsolatát elemző, illetőleg Imre Lászlónak a magyar verses epika történetéből kiragadott epizódjain keresztül a népiesség és fonákját bemutató értekezése. Ezek az előadások sokban járulhatnak hozzá a népiesség és a népiség történetéhez, értelmezéséhez, bárha elemzésükre és ismertetésükre e rövid dolgozat most nem is kívánt vállalkozni.

Bár a konferencia nem adott kimerítő feleletet M. Kiss Sándor hiánylistájára, talán egy lépéssel mégis közelebb értünk megválaszolásához: „Hiába születtek nagyszerű munkák a népi mozgalom történetéről, hiába születtek meg az egyes szakaszokról tudósi mélységű elemzések, valami nagyon fontos még nem készült el. Azt kellene egyszer megvizsgálni, hogy túl a történésekre adott hol jó, hol téves korabeli válaszokon, mi a népiség megfoghatóan – majdnem azt mondom: egzaktan – maradandó és elvi lényege” (*Kortárs*, 2005/11). S ezért végül is Görömbei András előadásának – a konferencia szellemiségét is átható – záró, a haladási irányt lényegében kijelölő gondolataival ajánljuk az olvasók figyelmébe ezt a kötetet: „Az is tény azonban, hogy a kultúrának az az egyetemes leértékelése, amelyik az utóbbi időben Európa-szerte nyilvánvaló, a népi irodalom örökségét sem kerülte el. Ma Európa-szerte cikkek, sőt könyvek jelennek meg arról, hogy a komoly irodalom népszerűségének vége van. Nem az egyén és a közösség egzisztenciális kérdéseivel mélyen szembenéző írók művei iránt érdeklődik a közönség, hanem ha olvas egyáltalán irodalmat, akkor leginkább a nyelvkomikusok művein szórakozik.

A népi irodalom legfontosabb öröksége az, hogy az irodalmat a nemzeti önismeret és történelemalakítás felelősségével gazdagította. Sokféle érték van a nemzet irodalmában. Ezek az értékek nem ellenfelei és ellentétei, hanem kiegészítői egymásnak. A népi irodalom szemléleti öröksége ma is időszerű és nélkülözhetetlen számunkra, hiszen az európai történelemnek nemzetként leszünk alakítói vagy áldozatai.” (*De mi a népiesség...* Budapest, 2005, Kölcsey Intézet. *Kölcsey Füzetek XVI.*)

J E G Y Z E T E K

- 1 Borbándi Gyula mutatott rá először, és fogalmazta meg találoán: „A népiségkritika ma is ezekből a forrásokból táplálkozik. Tartalmilag és meggyőző erőben nem gyarapodott.” – Borbándi Gyula: *A népiségkritika nyomorúsága*. – Népiség és népiek. Budapest, 2000, Püski, 67.
- 2 Kölcsey Intézet, az MTA Irodalomtudományi Intézet Illyés Gyula Archívuma, ELTE BTK Modern Magyar Irodalomtörténeti Tanszéke, Károli Gáspár Református Egyetem BTK Klasszikus Magyar Irodalmi Tanszéke.
- 3 Az előadás szövege a kötet előtt megjelent a *Magyar Szemlé*ben. Hagyománytudat és politikum a népi írók gondolkodásában címmel. *Magyar Szemle*, 2005/1–2. szám.
- 4 Széchenyi Ágnes hivatkozott könyvének problematikáját nagyon pontosan és részletesen feldolgozta Monostori Imre: Egyoldalú válasz. Széchenyi Ágnes „Válasz” könyvéről. *Hitel*, 1998/5. szám, 102–111, de említhetjük ugyanerről Gyurác Ferenc kritikáját is.
- 5 *A népi urbánus vita dokumentumai, 1932–1947*. Válogatta és szerk. Nagy Sz. Péter. Budapest, 1990.
- 6 *Magyar Csillag*, 1941. október 1.
- 7 Babits Mihály: Baloldal és Nyugatoság. *Nyugat*, 1930, III. kötet, 157–160.
- 8 Babits Mihály: Három öreg. *Nyugat*, 1932, I. kötet, 281–283.
- 9 Ignotus Pál: A propos: Erdélyi József. *Nyugat*, 1928, II. kötet, 274.
- 10 Tersánszky Józsi Jenő – uo., 283.
- 11 Uo., 288.

- 12 Az előadás szövege megjelent a *Hítel*, 2005/8. számában.
- 13 Elismerve lényegében azt, hogy N. Pál József e körben is máig érvénnyel bíró dolgozata e kérdést alaposan és a téma iránti elkötelezettséggel feldolgozta. N. Pál József: A népi írókról szóló állásfoglalás és politikai ideológiai háttere. *Válasz Évkönyv*, 1989, II. kötet, kiemelve továbbá a számos új elemet felmutató Salamon Konrád-monográfiát is.
- 14 Kovács Imre: A hetvenéves Veres Péter. *Új Látóbatár*; 1966/6. szám, 513.
- 15 Standeisky Éva: *Az írók és a hatalom*, 381.
- 16 Ma már tudjuk, hogy Czine félelmei valóra váltak, Király István vágyait a politika félresöpörte, s ezt Király a már idézett írásában lényegében maga is elismerte.
- 17 Az előadás megjelent még Ács Margit: A Társas Én utazása az Individuumok Földjén. Adalékok a „népi írók” fogalmához. *Kortárs*, 2005/2. szám.
- 18 Ács Margit: Irodalom-e a népi irodalom? *Kortárs*, 1997/1. szám.
- 19 *Élet és Irodalom*, 1958. január 31. Idézi Standeisky Éva: *Az írók és a hatalom*. Budapest, 1996, 1956-os Intézet, 372.
- 20 Kádár Jánost idézi Standeisky Éva: *Az írók és a hatalom*. – Id. mű, 379.